

УДК: 168.1:316.64(477)17.035.3–057.86

**ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ
ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ**

Абасалієва О. М.

*Красноградський коледж Комунального закладу
«Харківська гуманітарно–педагогічна академія» Харківської обласної
ради*

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої ваги набувають дослідження етнічної свідомості. Вивчення психологічних чинників її формування дозволяють розкрити внутрішні механізми та оптимальні умови її розвитку. Метою статті є вивчення особливостей сутності та формування етнічної ідентичності українців. Досліджуються вікові та територіальні груп щодо особливостей етнічної ідентичності. Встановлено особливості когнітивного, афективного та поведінкового компонентів етнічної ідентичності українців та чинники, що впливають на її формування. Розкриваються особливості самоіфу українців різних вікових і територіальних груп.

Ключові слова: етнос, етнічна ідентичність, соціалізація

**ПРОБЛЕМА СУЩНОСТИ И ОСОБЕННОСТЕЙ
ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ УКРАИНЦЕВ**

Абасалиева О. Н.

*Красноградский колледж Коммунального учреждения
«Харьковская гуманитарно–педагогическая академия»
Харьковского областного совета*

На современном этапе развития украинского общества особое значение приобретают исследования этнического сознания. Изучение психологических факторов его формирования позволяют раскрыть внутренние механизмы и оптимальные условия его развития. Целью статьи является изучение особенностей сущности и формирования этнической идентичности украинцев. Исследуются возрастные и территориальные группы относительно особенностей этнической идентичности. Установлены особенности когнитивного, аффективного и поведенческого компонентов этнической идентичности украинском и факторы, влияющие на ее формирование. Раскрываются особенности самоифа украинцев азличных возрастных и территориальных групп.

Ключевые слова: этнос, этническая идентичность, социализация.

**THE PROBLEM OF THE NATURE AND CHARACTERISTICS OF
THE FORMATION OF ETHNIC IDENTITY OF UKRAINIANS**

Abasalieva O. N.

*Krasnograd College of Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian -
Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council*

At the present stage of development of Ukrainian society has become particularly important to research ethnic consciousness. Inclusion of the ethnic

perspective to the science field of sociology, history, culture, ethnolinguistics, psychology provides versatile ethnic consciousness. The research of psychological factors in the formation of ethnic consciousness can reveal the internal mechanisms and optimal conditions for its development. Special attention needs ethnic tolerance. Its formation demands knowledge, openness, communication, conscience and belief. Tolerance – is the unity in diversity. Nowadays Ukraine's ethnic tolerance – is a modulator of Ukrainian unity, the condition of peace and tranquility, in an international context – the foundation of European integration. At the present stage of development of Ukrainian society are particularly important studies of ethnic consciousness. The study of psychological factors of its formation can reveal the internal mechanisms and the optimal conditions for its development. The article shows the problem of features of formation of ethnic identity of Ukrainians. Tempestuous social processes are taking place throughout the world, characterized by ambiguity and contradictions, unstable nature of interethnic relations. The article describes the main features of such concepts as ethnic identity, ethnic and social tolerance. Ukrainian representatives of other social groups and nationalities were analysed. The research reveals the main features of ethnic, social and general tolerance depending on area of residence and age of respondents. There are ways of forming tolerant attitude to people of other races and ethnic groups, their own ethnic group, estimates cultural distance as the willingness to the individual perception of certain phenomena of national life and interethnic relations, property ethnic community or its individual representatives, characterized by willingness to accept the legitimacy of the culture, traditions, values, behavior and communication patterns, lifestyle of other ethnic groups; focus mind of ethnic recognition and respect for human values and self-worth, their needs and rights; Culture empathic attitude to the world and ethnic identity; basics of behavior and activities, based on balancing social positions and stabilization their relationship.

Key words: *ethnicity, ethnic identity, socialization.*

У контексті становлення національної державності та інститутів громадянського суспільства в Україні для консолідації суспільства навколо демократичних цінностей гармонізація етнічного самовизначення має велике практичне значення. Найактуальнішим і найважливішим завданням вітчизняної соціально–гуманітарної думки є оновлення теоретико–методологічної бази дослідницького доробку.

У сучасних умовах зміни зовнішньої та внутрішньої політики України її стратегічний курс на приєднання до європейської спільноти, що сприяє розширенню контактів з людьми різних мов та культур, подальшому розвитку інтеграційних та міграційних процесів, нових інформаційних і комунікативних технологій, утворення полікультурних компетенцій, стає важливим завданням сучасної освіти. Підготовка фахівців має формувати здатність адекватно співіснувати в умовах зростаючого багатокультурного суспільства і створення освітнього простору, який допоможе застерегти від дискримінації, відторгнення, насильства та конфліктів, пов'язаних із

взаємодією різних культур та світоглядом різних народів. При цьому першорядним є створення умов для формування національно–культурної ідентичності, що дасть змогу вступити в діалог культур як повноцінному учаснику.

Базуючись на загальних положеннях Л. Виготського, О. Лурії, Б. Поршнева про суспільно–історичну природу етнічної психіки та на дослідженнях закономірностей виникнення і розвитку етнічної свідомості, проведених К. Абульхановою–Славською, В. Агеєвим, О. Асмоловим, дослідники дедалі більше зосереджують свою увагу на вивченні психологічних особливостей формування етнічної свідомості. У роботах М. Боришевського, П. Гнатенка, Л. Дробіжевої, С. Лур'є, Л. Орбан–Лембрик, В. Павленко, В. Петренка, М. Пірен, Г. Солдатової, С. Тагліна з'ясовуються психологічні механізми виникнення етнічних стереотипів, аналізуються внутрішні умови існування та форми прояву етноцентризму, розкриваються вікові та індивідуальні особливості розвитку етнічної ідентичності.

Крім політичного і соціального характеру, проблема, безперечно, має і психологічний характер. Якщо спробувати визначити діапазон цих проблем, то вони можуть носити як особистісну, так і соціально–психологічну спрямованість, а також обумовлюватися взаємодією названих факторів.

Аналіз етнічної ідентичності відбувався з позицій психоаналізу (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марш, А. Ваттерман), теорії соціальних репрезентацій (С. Московичі, W. Doise), символічного інтераціоналізму (К. Liebkind, G. Mead, R. Jenkins), теорії соціальної ідентичності (Н. Tajfel), теорії самокатегоризації (D. Turner), біхевіоризму (М. Шериф, Д. Кемпбел), діяльнісного підходу (В. Агеєв). Але хоча дослідники погоджуються, що етнічна ідентичність займає центральну позицію в системі етнопсихологічних феноменів, єдності поглядів на її феноменологію і структуру немає. Історія вивчення етнічної ідентичності рясніє суперечливими і невирішеними питаннями та вимагає більш глибокого аналізу.

Етнічна ідентичність формується в процесі історичного розвитку етносу. Вона проявляється як відчуття належності до певної етнічної спільноти, однаковості з іншими її членами внаслідок спільності історичної пам'яті, спогадів про єдиних предків та емоціональних зв'язків з батьківщиною, а також спільності основних компонентів культури, що звичайно виявляється у солідарності з членами цієї спільноти. Найчастіше етнічну ідентичність розглядають як результат когнітивно–емоційного процесу самоусвідомлення людиною себе як представника конкретного етносу та певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів.

У процесі формування етнічної ідентичності дитина проходить низку етапів від дифузної до реалізованої ідентичності. Результатом цього процесу є емоційно–оціночне усвідомлення своєї приналежності до етнічної групи в підлітковому віці. Але етнічна ідентичність підлітка не статичне, а динамічне утворення, так як процес її становлення не закінчується цим віком, а

продовжується впродовж багатьох років, в ході яких вона може змінюватися, переживати кризи, зникати і виникати знову.

У сучасному світі людина найчастіше розвивається не в моноетнічному, а в поліетнічному середовищі, коли навколо неї співіснує різноманіття відокремлених один від одного етнічних культур і традицій, які мають певний вплив на формування її етнічної ідентичності. У результаті розвитку в поліетнічному середовищі можуть виникати такі типи етнічної ідентичності: моноетнічна ідентичність, коли людина однозначно і точно усвідомлює свою етнічну приналежність до конкретної етнічної спільноти; біетнічна ідентичність, що проявляється як усвідомлення людиною своєї приналежності двом етнічним групам одночасно, а найбільш типовою причиною її виникнення є змішані шлюби; маргінальна етнічна ідентичність, що найчастіше розглядається як нездатність людини точно ототожнити себе з конкретною етнічною групою.

Згідно з думкою Г. Солдатової, формування етнічного в особистості зумовлене сукупністю взаємозв'язаних процесів, серед яких виділяють: процес етнічної ідентифікації, який розглядають як ототожнення та самовизначення особистості через етнічну групу; процес міжетнічної диференціації, під яким розуміють розділення «своєї» і «чужих» етнічних груп і усвідомлення присутності в них певних міжетнічних відмінностей, серед яких можуть бути різні традиції, цінності, норми, мова і культурна специфіка; процес усвідомлення ставлення до «своєї» і «чужим» етнічним групам. Етнічна ідентичність включає в себе як усвідомлені, так і несвідомі компоненти. Ось чому описані процеси можуть відбуватися як на рівні свідомості, так і несвідомо.

На сучасному етапі розвитку науки проводиться значна кількість досліджень, в яких уточнюються і конкретизуються вікові межі етапів розвитку етнічної ідентичності. Більшість дослідників відзначають, що перші прояви дифузної ідентифікації з етнічною групою помічено у дітей 3–4 років (за допомогою сприймання яскравих зовнішніх відмінностей). Однак більшість авторів підтримують думку Ж. Піаже про те, що «реалізованої» етнічної ідентичності дитина досягає вже у молодшому шкільному віці, оскільки в цьому віці першочергового значення для індивіда набуває саморефлексія. У дітей від 6 до 10 років етнічні уявлення є нестабільними і швидко змінюються.

У підлітковому віці індивід досягає етнічної ідентичності, з'являються мотиви вибору етнічної належності. Поступово, від простого використання етнічного ярлика, у дитини з'являється сукупність знань про власні етнічні особливості, що стають основою етнічної самосвідомості. Майже у 18–20 років людина визнає свою етнічну належність, яка найчастіше залишається незмінною упродовж усього її життя.

Проте дослідники зазначають, що потрібно враховувати вплив соціального контексту на формування етнічної ідентичності. Етнічна ідентичність є набутою, а не вродженою якістю.

Етнічна ідентичність є динамічним, а не статичним явищем. Процес її становлення не закінчується у підлітковому віці. Зовнішні обставини можуть зумовлювати переосмислення людиною ролі етнічної належності в її житті та призводити до трансформації етнічної ідентичності.

На трансформацію етнічної ідентичності впливають чинники, що пов'язані зі змінами у житті суспільства. Основними чинниками розвитку етнічної ідентичності в індивіда є: особливості етнічної соціалізації в сім'ї, школі, найближчому соціальному оточенні; специфіка етноконтактного середовища (етнічна гомо/гетерогенність); статусні відносини між етнічними групами. Залежно від соціального контексту, межі формування етнічної ідентичності, навіть у дітей, можуть прискорюватися чи уповільнюватися [3].

Проаналізувавши теоретико–методологічну базу з досліджуваної проблематики, згруповано риси етнічної ідентичності за трьома компонентами: когнітивний, афективний, поведінковий. Вибір психодіагностичних методик зумовлений необхідністю комплексного вивчення особливостей етнічної ідентичності як багатовимірного і багатокомпонентного явища.

Для дослідження особливостей особистісних структур – Пермський опитувальник етнічного «Я» (за М. Рябіковою). Для дослідження особливостей етнічної ідентичності – експрес–опитувальник «Індекс толерантності» (за Г. Солдатовою, О. Кравцовою, О. Хухлаєвою, Л. Шайгеровою); методика «Ступінь прояву етнічної ідентичності» (за Дж. Фінні); методика «Типи етнічної ідентичності» (за Г. Солдатовою, С. Рижовою); семантичний диференціал (за Ч. Осгудом). Для міжгрупових порівнянь запроваджені статистичні процедури – методи статистичного висновку: t –критерій Стюдента для незалежних вибірок та коефіцієнт кореляції Пірсона.

Під час дослідження виявлено, що, українцям властивий високий рівень розвитку когнітивного компоненту етнічної ідентичності, вони високо оцінюють себе як представника українського етносу, відзначають високу силу, упевненість у собі, вольові риси, мають прояви високої активності, комунікабельності, імпульсивності.

Афективний компонент етнічної ідентичності характеризується такими особливостями: висока етнічна толерантність як прояв терпимості до інших етносів (дещо нижчі показники у досліджуваних східних регіонів), середній рівень соціальної толерантності, як прийняття представників інших соціальних груп тощо, посередній вияв загальної толерантності, як властивості особистості. Етніцизм та етнічна індіферентність не виражені (дещо вищі показники у досліджуваних східних регіонів та молоді південного регіону). Досліджуваним властива позитивна етнічна ідентичність, вони мають рідкі прояви етноізоляціонізму, етнофанатизму, етнотероризму (дещо вищі показники у досліджуваних східних регіонів).

Поведінковий компонент має високі прояви з повторення, втілення, перетворення та відчуття особливостей українського етносу (дещо нижчі показники у досліджуваних східного регіону, при цьому у відчутті та

втіленні помітна обернено пропорційна залежність із віком українців, що свідчить про залежність від особливостей виховання).

Поглиблюючи пошуки модуляторів компонентів етнічної ідентичності, проаналізовано добірку прислів'їв та приказок українського народу.

Проаналізовано лише такі з них, у яких зосереджено досвід і мудрість народу, що стосуються проблем виховання людини.

У процесі розвитку людської спільноти традиційно встановлювалися певні норми поведінки людини в суспільстві, вироблялися етичні правила, своєрідні закони моральної поведінки. Вони набували форми влучних афористичних висловів. Джерелами прислів'їв було реальне життя й побут людей. Прислів'я та приказки були й залишаються енциклопедією народного життя. Видатний педагог К. Ушинський писав, що в прислів'ях «як у дзеркалі відтворені всі сторони життя народу: домашня, родинна, рільнича, лісна, громадська, його потреби, звички, його погляди на природу, на значення всіх явищ життя».

Проаналізувавши прислів'я та приказки, зроблено висновок, що в народі формувалося позитивне ставлення до здорового способу життя, товарищів, повага до батьків, відповідальне батьківство з міцним контролем дитячої поведінки, працьовитість, чесність.

Народна мудрість щодо сприймання власної Батьківщини зорієнтована на любов саме до малої Вітчизни, виховує певну ворожість до чужинців та їх культури, формує готовність до самопожертви заради гарної долі рідної землі. Приказки типу «Моя хата скраю...», «Гуртове –чортове» підкреслюють певну інтровертованість нації.

Однією із ланок дослідження став аналіз історичних подій, які піддослідні називали значущими у житті України. Серед названих: голодомор, козацтво, друге світова війна, Чорнобильська аварія, помаранчева Революція, революція гідності, приєднання Криму до України, вихід зі складу Радянського Союзу тощо. Із зазначених фактів можемо зробити висновок, що наявна політизація знань про Україну у її народу, при цьому більшість подій є негативними, що формує усвідомлення себе як народу–страждальця. Вважаємо це недоцільним при формуванні позитивної етнічної ідентичності та підкреслюємо необхідність поглиблення знань про здобутки українського народу у всіх галузях.

Проаналізувавши особливості формування етнічної ідентичності сучасного українця, можемо зробити висновок, що базовим рівнем для формування етнічної ідентичності та її складових (когнітивний, емоційний, поведінковий компоненти) є міфологеми та міфи. Саме вони є основою ідентифікації. До них належать уявлення про образ українця, культурні та поведінкові особливості, історичні факти та легенди. Територія, на якій проживають українці, та соціально–політична ситуація в країні у цілому здійснюють акцентуючий вплив на вибір тієї чи іншої міфологеми чи міфу, що є модулюючим фактором у здійсненні виховного впливу на людину та формуванні її світогляду (установки, стереотипи).

Удосконалення будь-якого суспільства немислиме без систематичної та цілеспрямованої роботи щодо розвитку і становлення особистості. Досягти ж зрілості як особистості людина здатна лише шляхом громадянського бачення світу, через оцінку всього, що відбувається навколо, з позицій власної активної участі та відповідальності за ті процеси, що тривають у суспільстві. Сучасна освіта ставить проблему виховання громадянина на перше місце, оскільки добре відомою є незаперечна істина: аби демократія стала реальністю потрібна зацікавленість людей у досягненні суспільно важливих цілей; відповідальність за долю суспільства як за свою власну; сприяння зближенню інтересів особи та суспільства, держави; подолання або хоча б послаблення суперечностей поміж ними. Запорукою виховання справжніх патріотів, свідомих громадян є збереження самобутності українців крізь високий рівень розвитку національної свідомості та самосвідомості українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Лозова О. М. Ідилічний топос та етос української ментальності / О. М. Лозова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія 12. Психологічні науки. – 2006. – № 2. – С.26–33.
2. Мединська Ю. Я. Колективне несвідоме як глибинна детермінанта етнічного менталітету : дис. канд. психол. наук: / Ю. Я. Мединська. – Тернопіль, 2005. – 181 с.
3. Пірен М. І. Основи етнопсихології / М. І. Пірен – К. : Наука, 1996. – 360 с.
4. Хотинец В. Ю. Этническое самосознание / В. Ю Хотинец – СПб.: Питер, 2000. – 311 с.

УДК 37.034.556

ЗМІСТ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ШКОЛАХ США

Бельмаз Я. М.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

Кафедра іноземної філології

Статтю присвячено проблемі морального виховання. Зокрема, автор досліджує зміст морального виховання в школах США. Розглядаються три основні підходи до визначення змісту морального виховання: індоктринативний, утопічний, когнітивно-структуральний. У роботі

аналізується зміст різних програм морального виховання, зокрема, таких як: «Позитив Екшн», «Проект розвитку дитини», «Уроки характеру», «Особиста і соціальна відповідальність», «Другий крок запобігання насиллю серед молоді», «Розсудливі вміння», «Мир та ненасилля».